

BELITZKY JÁNOS

A palóc nép és a palóc népnév eredetéről

A palócok és a „palóc” szó eredetére vonatkozó kutatások eddigi eredményeit – tömören, de kielégítően – Kniezsa István foglalta össze. – Szerinte a **palóc** „néptörzs” neve egy, a különböző szláv nyelvekből kimutatható, „fakó, szőke” jelentésű szóból származik, amely szóval – elsősorban orosz nyelvterületen – a **kunokat** jelölték. – Felfigyelt azonban a nehézségekre is, mert így folytatja: „A **magyar** (palóc) névvel kapcsolatban **az a legnagyobb probléma**, hogy hogyan kapta ez a **magyar** néptörzs a **kunck** nevét, mikor tudomásunk szerint a **kunokhoz semmi köze sem volt**, a kunokat viszont magyarul sohasem hívták palócoknak! – A másik **súlyos nehézség** az, hogy a **palóc** név csak igen későn és mint **gúnynév** bukkan fel, a **palóc terület** mindig a szomszéd községnél kezdődik, mint Göcsej, senki sem akarja vállalni. – Alig lehet tehát elképzelni, hogy középkori származék.”¹

A Kniezsa által felhozott nehézségek közül, elsőként, a **palóc terület** kiterjedésének kérdésével foglalkozom. – **Horváth Péter**, 1801-ben, még csak 6 Heves és 4 Borsod megyei községet tekintett palócnak. **Pápay Sámuel**, 1808-ban, pedig így ír: „A palócok pedig legjobban megkülönböztetik magukat Nógrád, Gömör, Borsod és Heves vármegyék **összeütköző vidékén**, az ő igen csodálatos és írás által alig előadható szóejtések által, minden magánhangzót mintegy diftongussal ejtven.” – **Szeder Fábrián**, 1819-ben, Pápay Sámuelra hivatkozva, a következőket állapítja meg: „Nem mindenhol egy mértékben van a szóejtés. Egy helyett palócosabb az, mint másutt, sőt azon egy helységben is látni különbséget. – Ugyanazért, hogy ezt a különbséget kitegyem, vagy hogy az említett vármegyékben a különösen palóc helységeket kijeleltem, nem tárgyam. – Elég legyen most a **nagyhonti** és **nógrádi** palócokról – akiket jól ismerek – szólanom, akiktől a többiek – legaiább is tapasztalásom szerint – szóejtésekre nézve, keveset különböznek.”

Mocsáry Antal, 1826-ban, Nógrádban a következő községek lakóit tekinti palócoknak: Cered, Óbást, Hidegkút, Mátranovák, Homokterenye, Mátraszele és Zagyva (a mai Zagyvaróna). – **Jerney János** a XIX. század derekán írt tanulmányában a következő 48 községet tekintette palóc falvaknak: **Borsod** megyében Apátfalva, Balaton, Bánhorvát, Bánfalva, Bekőce, Csernely, Dédes, Novaj, Omány, Tardona, Velezd; **Gömör** megyében Gesztete, Jánosi, Szentsimon, Uraj; **Heves** megyében Ágasvár, Balla, Bodony, Erdőkövesd, Filimes, Hasznos, Istenmezeje, Mélykút, Parád, Pétervásár, Recsk, Szarvaskő, Szentdomonkos, Szenterszébet, Szentjakab, Szentmária, Tar, Tiribes; **Nógrád** megyében Baglyasalja, Ettes, Herencsény, Hollókő, Kazár, Lapujtő, Lóc, Maconka, Rimóc, Ságújfalu, Salgótarján, Sóshartyán,

Terenye, Tesmag, Verehély. – Eltekintve a megyehatárok részbeni pontatlanságától, **Gyárfás István**, 1873-ban, a Jerney-féle felsőolást tette a magáévá.²

Már a fentiekből is kiderül, hogy a palócnak tekintett falvak száma az **irodalomban** egyre bővült. Erre nézve csak a nógrádi példát hozom fel. – 1801-ben Horváth nem ismert nógrádi palóc falut, 1808-ban Pápay már tud a Gömör-Heves-Nógrádi határon ilyeneket. 1819-ben Szeder már a nyelvjárást azonosítja a palóc mivolttal, vagyis – szavaiból legalább is ez sejthető – megyénk magyar nyelvű lakosságának zömét, vagy nagy részét palócnak tekinti. – Vele ellenkezőleg, 1826-ban, Mocsáry még csak 7 falut tart palócnak Nógrádban. Ez a szám 1854-re Jerneynél 14-re emelkedik. Ezt véli 1873-ban Gyárfás is. – Ettől kezdve – nyilván Lisznyay és Mikszáth palóc „kultuszának” is van ebben némi szerepe – a Szeder Fábrián vonalához való visszakanyarodás érvényesül. 1910-ben Farkas Pál, az akkori Nógrád megye 261 községéből 161-et tart palócnak, ami azt jelenti, hogy jóformán az összes magyar nyelvű községeket.³ – Mindez csak úgy volt lehetséges, hogy íróink az **északnyugati magyar nyelvjárást** palóc nyelvjárásnak, **területét** pedig palóc területnek fogták fel. – Ez a telfogás, szerintem is téves, mert a palócok – eredetileg – csak egy kisebb, ebbe a nyelvjárásterületbe beolvadt népcsoport lehettek.

Annak, hogy palócok az északnyugati nyelvjárásterületre beszármazott kisebb népcsoport, a jelenleg „uralkodó” **kun-kabar elmélet** sem mond ellent. – Ezzel kapcsolatban azonban eljutunk a Kniezsa által felvetett második nehézséghez, vagyis ahhoz, hogy **a palócoknak a kunokhoz semmi közük.**

A kun-kabar elmélet lényegét Gyárfás István – a jász-kunok történetének írója – így foglalta össze: „Hazai történetíróink közül – főleg Horvát István után – többen úgy vélekednek, hogy Bíborbanszületett Konstantin által említett **kabar** törzs és a Névtelen Jegyző hét **kun** vezérének a magyarokkal lett egyesülése ugyanazon egy történelmi tény”. Ebből az is következik, hogy „a **kabarok**, valamint a Kiovnál csatlakozott **kunok**, a testvér magyar törzzsel egy nemzeté forrtak össze”.⁴ – Ezt a feltételezést többször – tudományosabb megalapozást is adva annak – kifejtették. – Van azonban – a történelmi egyeztetés hitelén túlmenően is – egy már évtizedek óta észrevett alapvető ellentmondása ennek az elméletnek és ez az, hogy az Anonymus kun vezérei által megszállt terület nemcsak hogy nem esik egybe a Palócföld törzsének tekinthető területtel, mert azt szinte félkörben öleli körül, hanem az ország olyan területein is előfordulnak anonymuszi kun szállások, ahol nincs „palóc nyelvjárás”.⁵ – Ez a nehézség csak úgy oldható fel, ha feltételezzük, hogy kisebb kun-kabar – esetleg XIII. századi kun – csoportok Hont-Nógrád-Gömör nyelvhatárán a szlovákoktól kapták a „polovec” nevet. Ez esetben viszont – csekély számuknál fogva – nem lehettek ezek a **kunok a magyar „palóc nyelvjárás”** kialakítói. – A kun-kabar elmélet tehát bizonyos zsákutcába vezet.

Igen fontos Kniezsának az a megállapítása is, hogy a **magyar palóc** elnevezés mint „**gúnynév** bukkan fel, és senki sem akarja vállalni”. – Szerintem **itt van a kérdés lényege elrejtve!** – Vagyis: meg kell találni azt a **magyarral rokon** nyelvet, amelynek a **palóc** szónak **gúnynév**, vagy gúnynév jelentése is van. – Ez a nyelv – a **szamojéd!**

A nyenyec szamojéd **paloc** és a vele azonos jelentésű **palota (sz)** a következőket jelenti: – 1. összezavar, összebonyolít; összekuszál, összekever; megzavar, zavarossá tesz; összekever, összevegyít. – 2. belegabalyít, belesfon. – 3. idegen

nyelvet utánoz úgy, hogy nem mond semmit, mert nincs értelme a hangok csoportosításának. – 4. gyagyog, gyügyög, gögicsél, habog-hebeg, makog-megeg, rebeg, dadog. – 5. hanyag, terjengős.⁶

A **paloc** és **palota (sz)** 3., 4. és 5. jelentése alkalmas **gúnynev** kialakítására. Az 1. és 2. jelentése viszont **hadrendi név, néptöredéket jelentő név** képzésére.

Arra már régebben felhívtam a figyelmet, hogy a magyar **székely** népcsoport név – ami hihetőleg eredetileg hun-avarkori hadrendi név – összefüggésbe hozható a finn **sekuli** „keverék” szóval.⁷ Ugyanígy a nyenyec szamojéd **paloc** – ami a magyar **palóc** szó eredője lehet – szintén kapcsolatba hozható egy hun-avarkori „keverék” jelentésű hadrendi névvel. Vagyis – én legalább így látom – a **palóc** szó **jelentése** azonos a **székely** szavunkkal. Eredetére nézve viszont a **palóc** egy a nyenyec szamojédhoz, a **székely** pedig a balti finnhez közelálló nyelvet beszélő, vagy ezek szókincséből jelentős szókészletet átvett népcsoportnak a **keveréken** belüli szupremációját bizonyítja. – Feltevésem igazolására néhány adatot sorolok fel.

Középkori krónikáink két magyar honfoglalásról beszélnek. Árpádék, a második honfoglaláskor – ugyancsak krónikáink szerint – már mai hazánkban találták az első honfoglalás alkalmával idekerült, de a hunokkal nem kivándorolt székelyeket. Krónikáink állítását a hun-székely néphagyomány is alátámasztja. – Ugyanígy néphagyomány él a **göcseji palócok** körében. A göcseji „palóc hercegről szóló monda” szerint a palócok a hunok utódai, akiket a szlávok leigáztak és akiket Árpád honfoglalói felszabadítottak.⁸

A székelyek 896 előtti itt éléséről azonban nemcsak a krónikák hun-székely hagyománya és népmondák tudnak. Tudott róla az a két norman hajós is, akik 870 táján hajóutat tettek a Dunán. – Van Loey brüsszeli nyelvésztanár a közelmúltban Orosius „országleírása”-nak egyik részletét jutatta el Budapestre. Az eredeti kéziratot a British Museumban őrzik. – Ebben található a két norman hajós – Othere és Wulfstan – 870 táján tett dunai utazásának a leírása. Eszerint „a horvátoktól északra van **Maegtja-londe** – Mégya-ország – hatalmas hegyek ölében.” Ennek kapcsán megemlítik a „seacel”-eket és a Beagware folyót – Erdélyi István szerint – a Béga nevét is.⁹

Az a tény, hogy 870 körül már magyarok és székelyek laktak a Kárpát medencében még a Ciril és Method legendája magyar fejedelmével, „királyá”-val is igazolható. Vele és népével a Közép-Duna mentén találkozott Methodius.¹⁰ – Ezek az adatok azt is érthetővé teszik, hogy miért illetik az egykorú nyugati források az 568 óta a Kárpát medencében lakó avarokat az „avarok, akiket magyaroknak is neveznek” jelzővel.¹¹ Ez magyarázza meg azt is, hogy miért beszélnek a nyugati források a VI. és VII. században Nyugateurópába települt „hunok”-ról és, hogy miért találhatók az ottani helynevek sorában magyar, sőt magyar törzsnévi vonatkozásúak is.¹²

A régészeti kutatások sem mondanak ennek ellent. Lipták Pál az anthropológiai azonosság¹³ László Gyula¹⁴ és Csallány Dezső¹⁵ az avar és korai magyar régészeti anyag azonossága alapján igazolják a kontinuitást. Csallány még arra is felhívta a figyelmet, hogy ez különösen a magyar törzsnévet viselő helyek esetében igen feltűnő. László és Csallány – bár nézeteik nem mindenben egyezők – 670 tájára teszik az első **magyar** honfoglalást. – Megállapításaik a palóckutatás szempontjából azért fontosak, mert ezen az alapon a magyar törzs-

nevekből alakult helynevek VII. századi ittléte már feltételezhető, és meg van annak is a magyarázata, hogy a balti-finn jellegű székelység és a szamojéd jellegű palócság miatt **magyar** néptörzs. – Igen figyelemre méltó ebből a szempontból az a megállapítás is, ami vidékünk magánhangzóinak finn és észti jellegű ejtésére vonatkozik,¹⁶ mert ez a tény a nyelvjárás kialakulásának mikéntjére enged következtetéseket levonni.

A palócság nyelvileg szamojéd jellegét azért merem feltételezni, mert ha ez nem így lett volna, akkor a **palóc** szó gúnynév értelmét – „zavaros, zagyva beszédű, dadogó,” stb – nem őrizték volna meg nyelvük beolvadása után is, mint tájszót, hosszú évszázadokon át, annak újabb, irodalmi felbukkanásáig, feledve – legalább is vidékünkön, de a Göcsejben nem – annak hadrendi értelmét. – A göcseji „palóc herceg” mondában a **palóc** szó népnév, és ott a **göcsej** szónak van gúnynévi értelmezése.

Azt, hogy a Kárpát medencében voltak szamojéd nyelvet beszélő csoportok, azt számos helynevünk igazolja. Pl. **Vác** – szamojéd nyenyec **vác** 'bekeríteni, kerítéssel körülvenni' – „erődített hely, vár”; **Vacs** – szamojéd **vac** 'valami feletti; önálló, szabad, erős' – „törzsfő, fejedelm, vezér”; **Vata** – szamojéd **vata** 'bő, bőseges, szabad' – „nemzetségfő, bő”; **Zabar** – szamojéd **zabar** 'üreg, mélyedés' – „völgy”, amit a község fekvése látszik igazolni. – Természetesen **egy** helynév **többféle** nyelvből is megmagyarázható. Így pl. a **Zabar** eredhet a hun – azaz a mai japán, koreai, even és részben a kínai nyelvből kimutatható – nyelvből is. Ajapán **sawari** 'akadály' és ezesetben jelenthet „gyepű”-t is.¹⁷

A **palóc** szó **palota (sz)** megfelelője szempontjából igen érdekes következtetést lehet levonni a **Vác** helynévről. Ez, ha szamojéd eredetűnek fogjuk fel, nyilván a római burgus maradványainak felhasználásával létrejött hun-avarkori erődítményre, várra vonatkozik. Ez lehet tehát az az „óvár”, amellyel ellentétben felépül az „új vár”, azaz **Nógrád**. – Nógrád honfoglaláskori eredetét már Vác Elemér kétségbevonta.¹⁸ Az „új várak”, illetve az „új vármegyék” – Abaújvár, Hevesújvár – kialakítását Aba Sámuel tevékenységével hozzák kapcsolatba.¹⁹ Nógrád esetében a Kálmán korabeli létesítés ténye is felmerülhet. – Vác ugyanis, egész a XVII. század elejéig Nógrád megyéhez tartozott. Hihető, hogy a megye legkorábbi központja is Vác volt. Ennek a várát azonban valamelyik uralkodónk átadta a püspöknek. Ekkor merült fel egy új királyi vár építésének szükségessége. Építői szláv várjobbágyok lehettek. Az első nógrádi ispánt, névszerint, 1108-ban ismerjük és **Szlaviz**-nak hívták.²⁰ Ugyanakkor tudjuk, hogy Kálmán király Nagy-orosziba és Kis-orosziba oroszokat telepített, akik – szabadalom levelük tanúsága szerint – királyi ajtónállók voltak. Ez a foglalkozásuk eredményezte azután azt, hogy a régi magyar nyelvben az **orosz** szó nem csak népet, hanem **ajtónálló**-t is jelentett.²¹ – Úgy vélem, hogy a szamojéd **palota (sz)** magyar **palotás**-sá analogizálásának – tehát egy **orosz** = **janitor** fogalomátalakuláshoz hasonló értelem-módosulásnak – nem csak lehetősége, de bizonyítéka is van.

Szolnok város neve hun eredetű méltóságnévből származik és jelentése körülbelül a frank **major domus**, a magyar **palatinus**, azaz **palota ispán** fogalmával azonos. Szolnok városával északról, a Zagyva folyó partján **Palotás**, délről **Paladics** határos. Az egyik a **palatinus** méltóságnév magyar, a másik illír fordítása. A hun fejedelem méltóságnévét, Szolnokkal keletről határosan, **Szanda** és **Tenyő** őrzik. Az előbbi világi jellegű, az utóbbi (japán **tenno** 'isten-császár', finn **tenno** 'varázs-

ló') kultikus fogalomkörbe utal. Szolnoktól nyugatra feküdt a középkorban **Szarvas**. Ez ismét méltóságnév, amit az urdu-hindi-és szanszkrit nyelvekből megmagyarázható dák-géta nyelvből – **szarves** 'fejedelem, fejedelmi hatalom' – analogizálhattak magyarra, hihetőleg totem névvé.²² – A nógrádi Szandától a Tisza menti Szolnokig és Szandáig a koraközépkorban a Szolnok nemzetség volt az egyik legfőbb birtokos. A nógrádi **Palotás** falu **Szarvas-Gede** közelében fekszik, tehát itt ismét méltóságnévi és Szolnok nemzetségi kapcsolatok sejtethők. – Igen érdekes, hogy mindezek a települések a **Zagyva** folyó közelében vannak. Ez a folyónevünk szinte pontos fordítása a szamojéd **paloc** szó gúnynévnek is alkalmas jelentésének. A folyó forrásánál pedig ott van **Zagyva** (a mai Zagvaróna) falu, mint település név. – Vagyis a folyó alsófolyásánál a **palotás** fordítás, felső folyásánál a **zagyva** fordítás jutott uralomra, amely utóbbi vidékünkön egybevág a **palóc** szó gúnynévi jelentésével.

Komoly Kniezsának az a kifogása is, hogy a **palóc** elnevezés csak igen későn bukkant fel és ezért nem lehet koraközépkori eredetű. – Én ebben nem vagyok biztos. Van **Palóc** helynevünk már a középkorban és nagyon valószínű, hogy **Palóc** helyneveink nem a Pál kersztnévből, hanem a **palóc** népcsoportnévből származnak. Ez a népnév egy szamojéd csoport valamilyen más néppel kevert hadrendi nevéből jött létre. Itt gondolhatunk az első században hegyvidékünkre szorított dák-géta töredékektől kezdve (Drégely, Dejtár) a népvándorlás korának, vagy a visszamaradt praeindeurópai töredéknek, több nép csoportjára, mert a szamojéd eredetű helynevek környezetében számos más nyelvből származó helynév mutatható ki. – problémafelvetésemnek a lényege azonban – a részletekre nem térhetvén ki – a következő:

1. A **palóc** szavunk szamojéd, vagy szamojéd eredetű magyar szó, ami táj-szójá vált.

2. Kétféle jelentése van: egy gúnynévi és egy hadrendi. – Az előbbinek a **Zagyva** az utóbbinak a **palotás** – vagyis a palota ispán fegyveres hadnépe – a magyar megfelelője.

3. Az úgy nevezett „palóc nyelvjárás” nem palóc eredetű, mert abba épp úgy beolvadtak a palóc töredékek, mint más magyar nyelvjárásokba. Ezekben belül azonban lehetnek, és nyilván voltak is, palóc sajátosságok, amik a „zagyva, zavaros, hebegő-habogó” gúnynévi értelmezésre adhattak okot.

4. A palócok hadrenddé szerveződése, akárcsak a székelyeké, a hun-avar korszakban ment végbe.

A fenti problémafelvetésem – amely csak szűkrefogott töredéke a Kárpát medence praeindeurópai, indoeurópai és hun-avarkori népei településföldrajzával kapcsolatos elképzeléseimnek – úgy vélem – alkalmas a palóckutatás új irányba terelésére.

JEGYZETEK

1. **Kniezsa István**: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I./1. k., Budapest, 1955 – 378–379. 1.
2. **Horváth Péter**: Commentarii de initiis Minoribus ac Maioribus Jazygum et Cumanorum, Pest, 1801. – **Pápay Sámuel**: A magyar literatura esmérete, Pest, 1808, 80. 1. – **Szeder Fábian**: A palócok. Tudományos Gyűjtemény, 1819. VI. k. 26–27. 1. – **Mocsáry Antal**: Nemes Nógrád vármegyének... esmertetése, Pest, 1826., I. k. – **Jerney János**: Palóc krónika, – Magyar Történelmi Tár, I. évf. 1853., 67–68. 1. – **Gyárfás István**: A jász-kunok története, I. k., Kecskemét, 1873., 144. 1.

3. **Farkas Pál:** Nógrád vármegye népe. – Magyarország Vármegyéi és Városai, Szerk. Borovszky Samu. – Nógrád vármegye, 1911., 147–148. 1.
4. **Gyárfás István** i. m. 27. és 37. 1.
5. **Gyárfás István** i. m. 29–33. 1. – **Györfly György:** Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, 1. k. Budapest, 1963., Abaújvár, Bars és Borsod megyék bevezetésében ismerteti ezeket a nemzeti szállásokat.
6. **Terescsenko, N. M.:** Nenecko-Russzkij Szlovar. Moszkva, 1965. 439. 1.
7. **Belitzky János:** Beszámoló egy készülő tanulmányról. – Palócföld, 1965. I. k., 83–84. 1.
8. **Szentmihályi Imre:** A göcseji nép eredethagyománya. Budapest, 1958. – A monda elterjedésének térképen rögzített vázlatát a 23. lapon közli. – Az Attila tölgyfájára vonatkozó ottani mondát már ismerteti – **Hanusz István:** Fűben, fában. Budapest. 1965. 124. 1.
9. **Narmann hajósok** segítenek eldönteni, mikor volt a honfoglalás. – Hazai Tudósítások. (Kiadja a Magyar Távirati Iroda). Budapest, 1967. nov. 15. (IV. évf. 22. sz.), 10. 1. – **Eris** (Erdélyi István): Mikor volt a honfoglalás? – Kanadai Magyar Újság, 1968. január 5-i és 9-i sz.
10. **Moravcsik Gyula:** A magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1934. 130. 1.
11. „Avarok, akiket magyaroknak is neveznek.” Honfoglalás 670-ben? – Hazai Tudósítások. 1967. január 1. (IV. évf. 1. sz.), 8. 1.
12. **Belitzky János:** Válasz néhány kérdésre. – Palócföld, 1965. II. k. pl. a 73. lapon lévő Rhone völgyi térképen Mediery. – Nógrádi eredetű-e a Toldi-monda? – Palócföld. 1967. 94–95. 1.
13. **Lipták Pál:** megállapításaira nézve 1. a 11. jegyzetben idézett tudósítást.
14. **László Gyula:** Hunor és Magyar nyomában. Budapest, 1967. – 84–90. 1.
15. **Csallány Dezső:** Az avar törzsszervezet. – A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, VIII–IX., 1965–1966., 35–54. 1. – Ez a tény különben már régóta ismert. **Nagy Géza** írja a Milleneumi Történet I. k. CCCLIII. l. „Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában. A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás. Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött. Mondáink a széke-lyekben keresik ennek az első rajnak az ivadékait s az ilyen dolgokban csodálatosan szívós szokott lenni a népek emlékezete.” – **Pintér Sándornak** is ez volt a véleménye.
16. **Papp István:** Finn nyelvkönyv. 2. kiadás. Budapest, é. n. 11. l. – **Lavotha Ödön:** Észti nyelvkönyv. Budapest. 1960., 7. l.
17. **Takahashi:** Romanized Japanese–english Dictionary. Kobe, 1962. – **Kenkyusha:** New pocket Japanese–English dictionary. Tokyo, 1964.
18. **Vác Elemér:** Nógrád vára történetéhez. Domanovszky Emlékkönyv. Budapest, 1937. 590–592. l.
19. **Balázs Ferenc:** Heves vármegye története, I. k. Eger. 1897. 9–10. l.
20. „Ego Slauiz comes Neogradiensis laudo et confirmo.” – **Fejér, C. D.** LI. 45. – **Szentpétery:** Regeszták. 41. sz.
21. **Mocsáry Antal** i. m. 305–306. l. – **Páriz-Pápai Ferenc** szótáraiban.
22. **Platts, John:** A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English. London, (1884). kiadásának fotografikus másodkiadása, 1959. II. k., 657. l. – Itt jegyzem meg, hogy a palócokat eleinte a besenyőktől származtattam. Erre vonatkozó 1937. évi vitámat Kni-eza Istvánnal lásd a Domanovszky Emlékkönyvben. Meg legutóbb is bolgár-török eredetűeknek véltem őket, lásd Palócföld, 1965. I. 95. l. Hun-avarkori kutatásaim vezettek jelenlegi álláspontomhoz.

Csavargás palócságom körül

Mikor tudatosodik az emberben valamely közösséghez való tartozás érzése? Mi az az első pillanat, amikor nemcsak pusztá hallószervével érzékeli környezetét hangjait és pillogó tekintetével figyeli a közösség körötte rajzó csoportját, hanem tudatába is szívja, érzékeivel mélyen issza be azokat az alkotóelemeket, amelyekből majd a környezethez való végleges tartozás örömeit s gyötrelmeit kovácsolja össze magának. Először pusztán az egyszerű érzést, később a mélyebb tudatot – s ha éleplekű ember, akkor az öntudatot, a vállalást is végül.

Milyenforma az út, amelynek kanyarjain a kiscsalád meghitt ölen szunnyadó gyermek a végtelen síkság barna porában, vagy zezugos hegyvidék zöld ösvényein át végül egy nemzeti közösség biztonságos épületéhez ér? Mely percben tudatosítja is már magyar, német, vagy szláv mivoltát s nemcsak szajkózza még a törzsi nevet értelmi ráébredés nélkül? Mikor differenciálódik a nagy nemzettesten belül apróbb, melegebb közösség csoportmunkájából fakadó élmények emberévé?

Magyarán: mikor érezted szívedben is, mikor vallottad teljes tudattal azt, hogy magyar vagy? S hogy a magyarságon belül székely, csángó, kiskun, vagy palóc? Előbb lesz-e egy gyermek stájerre, majd osztrákká, végül németté, vagy fordítva? Spanyol vagy-e előbb, vagy granadai?

Mire ez a kérdés felmerül benned azonban – már el is döntötték helyetted, a gyermek megfogalmazott hallomással nő föl, a vonat úgy szaladt keresztül a síneken, hogy nem is tudott róla.

Egy bizonyos azonban: nemzeti közösségek ~~szülő~~ tartozását, vagy széttagoltságát hamarabb érzékeli az a gyermek, akinek környezetében több nyelvet beszéltek, mint az, aki csak egyet hallott.

A gömöri falu, amelyben életem első tétova lépéseit megtenni szerencsém adatott, nemzetiségi tekintetben megoszlott ugyan, a határvonalak azonban nem voltak élesek, nem voltak bántók. Ezt maga Móricz Zsigmond is sokszor mondogatta, valahányszor ifjú családjával ott nyaralगतott. Méais felette sajnálta, hogy nem minden paraszti öreggel tudott a maga nyelvén jóízűn beszélni.

– Én szlovák vagyok, te magyar – mondta ezidőtájt a Rima partján, ebihal-fogdosás évadján barátom, Bitala János, miközben nadrágja hátsó vágásán ki-kibukkanó ingecsücskét sűrűn dugdosta vissza az engedetlen sliccbe – ami nekem chleba, az neked kenyér.

Ezzel a megállapítással meg is elégedtünk s úgy tűnt, a falu is. Más batinak nekünk se támadt. A slicc végülis jól zárt, az ebihalak gondterhelten forogtak az uborkás üvegben és otthon édesanyám azt mondta:

– Minden ember egyforma, egyformán születik, csak megértenék végre egymást!

Úgy véltem akkor, hogy ez a kívánt megértés a nyelvi megértés lehet csupán. Ilyen vonatkozásban Bitala Jánossal pompásan meg is értettük egymást, és meg-

értjük ma is, valahányszor hazautazom s meglátogatom őt a vén Szinyec alatt. Nem szűnt a barátság s a megértés mélysége sem, idő és távolság nem kop-tatta el.

A kenyérmagyarázatot családi utazás követte; Rimaszombatba vonatoztunk nagyapa-köszöntőre s a vidám örömben a füleki unokatestvérrel is volt találko-zásunk. De hiába az egy-nagyapa és két-testvér-anya, más-másféle akcentus érződött kettőnk beszédjén. Őcsém az én felföldi szőejtésemet furcsállotta, a ma-gam füle meg az ő nógrádi aó-ira nem hajlott.

– Magyar vagy te? – kérdeztem őcsémet nyustyai móddal.

– Nem magyar – közölte önérzetesen –, há' palóc!

»Hanem«-et akart mondani bizonyára, de az ő szójárásában »há«-vá rövidült. Ekkor hallottam először, hogy palóc nemzet is van a világon és az más, mint a magyar, noha ez a különös nemzet mégis magyarul beszél. Furcsa szemmel tekintettem barnaszemű, barátságos őcsémre, a nemzetek száma általa eggyel szaporodott, de rögtön aznap este újabb eggyel, a svábbal is. A sváb nemzetet nagyapám ismertette a nagyszámú s jókedvű család ünnepi vacsoráján, egy sodróerejű, fölötté érthetetlen budai szónoklattal. Pesten tanulta, gyerekkorában. De a svábok beszédét legalább nem lehetett érteni, viszont a palócokét – akik pedig nem magyarok, ha palócok – igen.

– Nyugodj meg – vigasztalt édesanyám – benned is eleven a palóc be-ütés. Kimegyünk Nemesradnótra a Pósákhoz, hallani fogod.

Pósa Lajos lelke nyugtatott meg palóc nyugtalanságomban végül. Verseit kívülről fújtam az iskolában, szakállas arca biztatóan mosolygott felém, valahány-szor nagyapám fényképes fiókjában kotorásztam. A radnótiakat is ismertem: ön-tudatos tartású, jógazda, komolyszavú emberek, de tréfásak is ha kell, tudtak csúfolódni is, mint minden falu a Balog, Vály, Túróc, Sajó völgyében. Pergő-nyelvű asszonyaik voltak a Bodonok, Póság, Varások és Nagyok »hadá«-nak. Jól esett hallgatni őket, valahányszor beszekerestek Batviha hetivásárra s kirakodtak a piacon, vagy fekete ünneplő kalapot, csipkés fejkendőt vásároltak a sátor-ban. Nemességére igen rátarti nemzet a radnótiak valamennyi hada; egyszerre kapta az armálist az egész falu a török háborúk idején, vitézi voltáért. Húsvét hetében, téli fagyok múltán szitán szellőztették, napon szárították a hadak ku-tyabőreit a hadnagyok udvarán, hogy meg ne döhosodjék.

– Nem a hadnagy, de a kutyabőr! – magyarázta Varga Samu bácsi, kajánul pillantva Bodon sógor udvarára, mert örökké vitázott vele.

Ma is elayönyörködik a szívem, ha véaiameavek a radnóti utcán és szembe-találkozhatom valamely Pósa, vagy Bodon utóddal. Pósa Lajos kávéházi asztalá-hoz, a Metropolit-beli híres Pósa-asztalhoz a család tagjai szorgalmasan elláto-gattak Pesten, hogy jeles férfiak társalkodásából okulva, teregethessék békés vi-déken is az irodalmi pletykákat. De Pósa bácsi szakállas arculatával már csak szobor képében találkozhatom a radnóti iskola előtt; jó harminc éve avattuk a Bodon Lajos igazgató lelkesedése árán Pesten öntetett képmást. Úgy hozta át, széles köpenye alá rejtve a mellszobrot, hoay el ne vámolják. Vélem, Pósa Lajos volt mifelénk az első és utolsó palóc, akít bronzbba öntöttek.

Azóta már a radnóti atyfiak is meobékéltek a faluiát elhaayott. szoborba öntött író-rokonnal s idővel büszkék lettek rá. Pedia életében őt is mea-mea-csipkedte a nemzetség; erősen figyelte minden lépését, valahányszor haza-látogatott.

– Milyen ember az a Pósa? – dobta fel egyszer nagynéném az ugrató kérdést a rimaszombati piacon Varga szomszédnak.

– **Pocseek ember a, keearem, minden szivarho külön szipkaot szij!**

A pocskéot a **pocsékolás** értelmében használta a rokon, mert nem fért képmény kálvinista koponyájába, hogy valaki, valahányszor szivarra gyújt, szipókát is újat tűzzön szivarja hegyébe.

Sose vallották magukat a radnótiak palócoknak, ősi hadakban éltek ők, családi hadhoz tartoztak. Mindig a **másik** falu volt mifelénk palóc; akárhány faluba vetődött is el az ember ezzel a kérdéssel, rögtön tovább küldték, ők maguk nem vállalták. Az olvasottabbja Mikszáthot okolta, az találta ki rájuk a csúfot. Kinek került volna kezébe a derék Szeder Fábián?

A rimasimonyi Gede Péter ezt vágta oda a feledi főjegyzőnek:

– Barkók vagyunk mi, nem pedig palócok.

– Milyen barkók pedig?

– **Magyar barkók, igen.**

Tanulságnak érdekes volt: **barkó** öntudat mégiscsak élt Gömörben, pedig csak ágazata ők a palócságnak. A barkót vállalták, a palócot nem – ezt gúnynévnek tartották.

Egyszer csaknem életveszedelmünk támadt belőle Gedővár alatt, Várgedén.

Gyalogszerrel indultunk neki a gedei várhegynek – akkor még mutatkozott belőle valami apró maradvány, azóta azonban teljesen lehordták a jó agyag és homok végett. Nagy kanyarral értünk a falu alá Kerekgede feől. Rezzgett a júliusi levegő, sárgán tikkadtak a bokrok a gyéren csörgedező Gortva patak partján. Az a két ló is csak pihegve poroszkált a gedei úton, amely egy üres szekeret vonszolt maga után. Gazdájukban feltámadt a jótét lélek, mert feltekintvén poros cipőnket és szenvedő kénünket, intett az ostorral:

– Üljenek fel!

Vígan lógáztuk lábunk a szekéroldal rácasai között. A gazda hangulata is megemelkedett, mert előkerült a hátizsákból az utolsó sörösüveg és ő egyetlen szívásra húzta föl a langyos italt. Ez rögtön meg is olajozta nyelvét; ennél fogva a meghitt beszélgetés ütemével, módjával, világpolitikai és aszálytani tartalmával nem is lett volna semmi baj, végül már az ajnácskői postásné őszi esküvőjénél tartottunk, amikor barátom váratlanul émígy szólta el magát, noha teljes jóakarattal és minden célszerűség nélkül:

– Kedves palócok lakják ezt a Várgedét!

Házigazdánk felerősítette a porban fulladozó hangját:

– Mi? – sistergett berzenkedve.

Barátom gyanútlanul bővített; tanárember volt és nyelvész:

– Szép palóc szavajárásuk van, mondom, élvezet hallgatni.

Gazdánk egyet rántott a gyeplőn, a lovak megálltak és a nagy hőségekben hirtelen csaknem összerogytak. Az üres sörösüveg nagy ívben rönült az orsóraút árkába. Az ostor meglibbent:

– Azonnal le a kocsiról! Le, amíg meg nem mérgedek!

– De miért? – nyitotta kerekre ártatlan tanári tekintetét a barátom – mit mondtunk rosszat?

– Mit? Iszen csúfolnak! Ne csúfolódjanak, hallia, mert rögtön szétterítem magukat a porba! Be ne tegyék a lábukat Várgedébe!

Tűz nap verte a fátlan országutat ódáz ostorával. Gyorsan kászálódtunk le az út árka mellé és vakartuk hőség olvasztotta koponyánkat. A gazda még suhintott felénk és a lovak szokatlan hévvel feszültek neki a kötélistrágnak; ők is osztoztak uruk dühében. Még a várgedei fürdő kis savanyúvizes kútjához is csak loppal mertünk beavakodni, ránk ne hajtsa gazdánk a szomszédságot büszke önérzetében.

Azóta se láttuk Gedő várát, közben tövig le is bontották a dombot. Lehet pedig, ma már nem haragudnának érte, ha palócul illetnének őket.

Az idő és a távolság gyakorta feketét fehérit. Emlékünkben az idő a mindent megszépítő múlt peremetegét hullatta Gömörre, hogy közben a még távolabbi palóc táj látásában gyönyörködhessünk. Nem mindenki tudja, hogy a palócság legnyugatibb csücske – **palóc félszigetnek** mondják az etnográfusok – fent szögellik ki, Nyitra és Aranyosmarót között. Nyolc falu ez, Gimes, Gerencsér, Csitár a vezérük; ám az ottani lakosok tudva és híven vallják magukat palócnak. Valótták is mindenha, ők nem vették csúfnévnek. Lassankint vetkőztek ki ők is szép viseletükből a két világháború között, a drága ruha nem bírta a versenyt a konfekcióval. Annyira azonban mégsem dugták el a ládafiába a kivarrt ingvállakat, hímzett pruzslikokat, hogy szívesen elő ne vették volna, valahányszor gerencséri napot, vagy csitári lakodalmast rendeztünk. Ám, ha végigmegy az ember a csitári utcán, vagy a gerencséri patak partján, éppoly rangos házakban találja a régi kedves ismerősöket, mint amilyeneket Hollókőn, vagy Kazáron is láthat, hiszen egyre-másra új világ, változott korszak új, tekintélyesebb építkezésével találkozik. Az ipari haladás, a szövetkezeti földművelés éppúgy rajta hagyja pecsétjét a nógrádi falun, mint a messzi nyitrai. Ebben sincs különbség.

A közelebb való «népekkkel» aztán már Mátraszelén, meg Kazáron adatott találkozásom. Akkor, amikor még Bori nenne Boriska hugom volt és István bátyánkat is Pistyinek hívták. Azidőtájt még nem vetkőzött ki viseletéből se Szele se Kazár, se Dejtár, se a többi. Kedves unokabátyám, szintén füleki származék oktatta a szeleieket évtizedeken keresztül olvasásra, földrajzra, betűvetésre pedagógus generációk szeretetével felejthetetlenül.

A nógrádi palóccal mindennapi szép közelségben végülis ott lett először találkozásom; kölcsönös, hosszú, ma sem szűnő barátságunkat a gömöri rokon megbecsülésével a Mátra alján kezdeményeztük. A mai Bori nenének akkor még élt a maga Bori nenéje és a kis Marisból Mari ángyommá vált tsz-tagnak az ő Mari nenője. A régi nenéket foatam be annak idején mesélésre hosszú estéken át – noha nem meséknak mondták, hanem igaz történeteknek –, hogy valamennyire lélecke, szokásokba, múltjukba pillantsak a magam ifjú tekintetével. Fialat, ünnepi ruhás lányok énekszava kísérte a történetek sorát. utcahosszat sétáltak föl s alá, vasárnap délután, vagy hétköznap alkonyat hajlatával összefoázva. Lebeaett befont hajukba a pántlika, suhoatott ráncos szoknyájuk s talán némelyek otthon titkon próbálaatták is néha a gyöngyös, kalászos féketöket már. Nyújtott, éles hangon dallották:

Szaórad a szalma ja teteőn,
Szaóraggy el kedves szereteőmi
Szaóraggy, szikkaggy lohaggy, dagaggy,
Ahovajülsz, oda ragaggy!

Szép szerelmi átok-nóta volt, azóta sem felejtettem el. Érdekes, hogy soha egy népdal-gyűjtésben nyomát nem láttam, pedig hiteles.

A legények ezalatt a kocsmajtót támogatták, az emberek vénebbje beljebb üldögélt. Tompán dobbant a kugligolyó egy rosszul döngölt pályán, jó ütést is, rosszat is egyformán kurjantás kísért. A lányok olykor be-belesekedtek a kocsmajtón, de a fekete asszonyok csak vancsoraidőben jelentek meg az ajtóban és csalták volna ki bentről, reményedve, az embert. A jószág azonban otthon megkapta már a magáét, az ember maradt.

A szokások megszabott törvényei erősen uralkodtak akkor még Szelében, Novákon, Terenyén, Kazáron és a messzibb szomszédságban is a bánya meg hol itt, hol ott harapott bele a falu határába, családok rendjébe. Mátraszele körül jobbadán még a föld meg az erdő jelentette az életet.

Ennek a most bevégződött palóc félműltnak megörökítésére kellene krónikás, míg el nem tűnik végképp az idő, a gyár, a bánya, a traktorok pezsgő sodrásában.

Bora nenére kellene például jegyző, a drága szomszédasszonyra, akit hosszú estéken keresztül vallattam múltról és jelenről – megjósolta egy szent könyvből még a jövőt is titokban – mert csak esti harangszó után volt hajlandó elsuttogni **történettyeit** az iskola küszöbére telepedve. Amíg aztán egyszer eszébe nem jutott, hogy az iskola azon a nyáron egyúttal templom is, mert a régi templomot lebontották már, az új pedig még csak az alapnál tart. Éppen ördögök, boszorkányok, jó és rossz szellemek törtékeit sorolgatta, amikor hirtelen ijedten tápáskodott föl ültéből:

– Most látom csak, hogy én itt nem beszélhetek, óh, én, kárhuzatos! Ahol a kis Jézus hever jászolban, ott nem jelenhetnek meg pokol ördögei!

Háromszor vetett keresztet bocsánatot kérőn, de a mesélés heve tovább is gyötörte – híres mesélő volt – s különösen, mert látta, hogy szájtátva jegyzem minden szavát:

– A diófa alá menjünk, kedves, oda még a csillagok sem lehetnek be.

Aki ott látott bennünket összebújva suttogni a vén diófa holdsütötte lócáján, bátran vélhette, szerelmespár bűg édes szavakat egymás fülébe a nyári éjszakában. Pedig csak a nene tartott szóval a verebélyi Máriácskáról s húsz esztendővel hamarább látta a hasznosi csodaforrás jótét angyalát, mint maga a jámbor hasznosi látóasszony.

Mári nene ezenközben szintén előadásra áhítozott, benne is szorításig pukkadott már a szó. Szerettem elnézni kedves arcát, amint kapával a vállán a kukorica földre ballagott, vagy mezitláb taposott még a templomba is a többi utcabeli vénasszonyokkal. Pedig hófehér ingváll ragyogott rajta és száz ráncra volt vasalva tiszta fekete szoknyája. De jámbor öregasszonyok, özvegyek törvényes lábviselete a mezítelen talp volt akkortájt.

Ahogy megállt az igazgatóék ajtajában s letette a tejes kannát a küszöbhe, lábujja szünetlen le-föl billegő görbitgetéséről látszott, hogy türelmetlen már, istenes és boszorkányos nyilatkozatra áhítana ő is.

Három újabb estén tehát ő is elmondta a magáét. De ebben a történetben már a konnersreuthi Teréz frissen olvasott csodáját is összevegyítette a szentkúti látomással – »régii szent könyvekbe vót« – mondta borzongva és teljes hittel, pedig éppenhogy a Friss Újság akkor közölte a csodás bajor históriát, rajzot is mellékelte hozzá. Mári nenő eszméletében azonban a bajor csodalátó lány sorsa már szent hitté lényegült, nem feledkezvén meg a kazári jelenésről és a sámsoni bűbájosokról sem. Mind összeolvadt benne a fantázia hevével.

Legszebb meséje újságba is került, nem bírtam megállni, hogy közkinccsé ne tegyem. Vesztetre, azt találtam írni a bevezetőben, hogy Mari nenő ábrándosan görbítgette öreglábujját a küszöbön.

Semmi baj nem történik, ha közben a bányaintéző kezébe nem jut az újság s híre nem támad Szelén, hogy a nenő öregujjasttul került be a pesti újságba. Olyan újságba méghozzá, amelyben gyilkosok, sikkasztók, tolvajok és egváb haramiák is megirattak, tehát főleg az emberiség szégyene olvasható, egyéb istentelenségekkel együtt.

A falu népe nevette – mindig jó egy kis pezsdítő pletyka a házban – a nenő pedig föld alá szeretett volna bújni megszégyenülésében. Nem hitte senkinek, hogy olyan tanulságos olvasmány íródott föléle, »akiből okulhatnak a népek«, mert olvasmánynak egvedül az imakönyvet szerette, tudta is kívülről minden betűjét, olvasni se kellett.

Azt üzente, ne is kerüljek szeme elé többet.

Két év múlva kaptattam megint gyalog, végig a bányasínek mentén Kisterenyéből Szelébe. Reméltem, rég elfelejtette nenő a szégyent.

Bora nene hűségesen előkocogott a frissen fejt tejjel, de Mári nenő még az utcát is elkerülte. Csak másnap este, fejés után nyomkodta finoman öt ujját az ablakhoz. De nem engem hívott akkor sem, hanem a testvért. Neki szólt oda:

– Megnézheti bárki, van ám nekem csizmám!

Az ablak sugárzó lámpafényében perdült lassan hármat, mintha vén menyecske ingerelne táncra. Kiglancolt, ráncos torkú csizmája mintha angyalok ezüst saruja lett volna, vagy egy Olymposról leszökött lenge istennőé. Varázslatnak tűnt. Hogy bírta belekényszeríteni nyári munkában szétterpedt talpát a tízéves vékony csizmába, ki tudná. De a munkás láb végülis beleszorítódott az ünnepi csizmába. A nenő arca komoly maradt, szája szóra alig nyílt. Elmenőben mindössze ennyit mondott:

– Mert nem öreglábuj ez a csizma, hogy ábrándozzon.

... Hosszú évek múltak el megint, amikor újra Szelére vetődtem. Mári nenő arca megráncosodott, haja még szürkébbé fakult, göbös ujjakkal simítgatta fekete kendője alá. Dolgos, drága keze reszketegen szelte a magasütötte kenyeret, békénk jóízű záloqát. S míg a kalácsnál is kedvesebb szelei kenyér puha belét majszoltam, vaját kenegetve rá, a nenő hangtalanul tűnt el s mikor újra belépett, lábán megnyikordult a feketén csillogó régi csizma talpa.

Okos ember nem hánytorgatja sok felesleges szóval a múltat, fejére régi szellemek haragját nem idézi. Ami elmúlt – elmúlt; s a múlt mindössze egy csikorgó csizma képében jelent meg, lelkiismeretemet borzolgatóan. Űltünk a nenővel barátságosan, még szalonnát is szelt le, bár kissé avas volt, emlegettük a

régi embereket, a sógorát, aki utcahosszat énekelt és a sógorasszonyát, aki pen-
delyben is hajlandó volt férjeura dallására pillikézöt táncolni. A kényes emlék-
ről, az ábrándos öreglábujjról azonban mi említés sem tétetett.

Ám, amikor búcsúzásra került a sor, nene megint térült-fordult, észrevétlen
nyitotta-csukta az autó ajtaját s csak akkor vettem észre, hogy egy fehér valami
hever a hátsó ülésen, amikor már a tarjáni víztárolónál kerestem az utat.

Nagy darab magaszötte fehér házivászon volt. Olyan erős és szép, akár a
barátság. Úgy lebegett a nyitott ablakon át beasonó mátrai szellőben, mint a
béke fehér zászlaja.

Elmúlt Mári nene, nincs már Borcsa nenő, Kazáron is mindössze két gyön-
gös-féketős menyecskét láttam tavaly a futball-pálya nyüzsgésében s nem két-
tucatnyit, mint hajdanán. Inkább a Palóc Múzeumba irányul most már az ember
ilyetén féketők érdekében.

Azóta pedig csaknem minden faluját ismerem Nógrádnak, Keszegtől Bárnáig,
Marcaltól Dejtárig; látom változását, figyelem az új felé való okos menetelését.

De, mert mindezt látja és hallja az utasember, hadd emelje föl a maga halk
szavát is: írásban, képben, szóban, tárgyi gyűjtésben gyorsan fogjuk még meg egy
utolsó pillanatra az idő gyors kerekét, az időét, amelyet akár félmúlnak is
mondhatnánk most már és ki-ki a maga tehetsége, érdeklődési köre, tudása, szak-
mája és szomjúsága szerint rójon róluk betűt, írja meg változásos mindennap-
jukat tollal, fény erejével, pörgő hangszalaggal, amíg nem késő.

Új világ szava hallik Szelén is, Kazáron, Dejtáron, Szandán. Rögzítsük meg
a változás rohanó éveit emlékül, minden vonatkozásban s minden jó módszer
szerint, mert már tünedeznek el az új Bori nenék is, múzeumba kerül a szövőgép,
amely a fehér vásznat szötte.

Hogy ezzel a fehér vászonnal integessünk búcsút egy egyre gyorsabban tűnő
világnak s intsünk vele istenhozottat az új palóc világnak.

Mert az tovább él.

A palóc néplélek és élet ábrázolása az irodalomban

Ti, kikért teremnek a búzakeresztek,
S rózsává pirított fehér cipót esztek,
Ti a gazdag alföld édes gyermekei!
A felföldre is jó néha tekinteni.

Ily sziklavárakban maradt fenn a csíra,
Mely most az alföldön buján hajt annyira.

(Arany: Az alföld népéhez)

A „görbe ország”, melynek múltjáról merészen szökkenő gót boltívek, vén várromok, barokk templomok és neoklasszikus kúriák beszélnek, az Ipolytól a Sátorhegység gerincéig terjedő területet foglalja magában. Mint táj körülbelül egységes. Alsó lépcsőt alkot a Kárpátok felé és vulkánikus hegyei alatt egyformán enyhe vonalakkal hajlanak a dombok. A palócok földje – ahogy Szabó Zoltán megállapítja – nem hegyvidék, mert nem a völgyek süllyednek a hegyek közé, és nem alföld, mert seholsem sík és mindenholnan látni a hegyeket. Az Ipoly felől a Börzsönyt látni, Nógrád északkeleti felében a Karancsot, déli részén a Cserhátot, a Zagyva felől a Mátrát. Ez a táj közvetítő, afféle híd két pólus között, kiegyenlítő és kibékítő. Ha délről közelít meg, átmenet a Kárpátok összefüggő gerincei felé, ha északról: előőrse az Alföld laposságának. Ha délről jössz: dombjai is hegyeknek látszanak, ha északról: biztosan tudod, hogy hegyei is nagyranőtt, hivalkodó dombok. A Felvidék előre küldte ide pionírnak a Börzsönyt, a Mátrát, és a Bükköt, az Alföld igyekezett felnyomulni a folyók mentén. Most mindkettejükből van valami ebben a tájban, mely egyikükhöz sem tartozik. Ez a táj ilyen, csodálni nem lehet, szeretni nagyon: értő, szelíd és nyugodt szeretettel. Ahogy a nagy palóc, Mikszáth tette, amikor így vall: „Sok földet bejártam, de mégis csak Nógrád megye tetszik legjobban: hegyeivel, völgyeivel, egyenesre nőtt fáival, itt úgy látom a füvek zöldebbek, a virágok illata édesebb, mint bárhol másutt a világon. Még a felhő is, mintha rózsaszinbe öltözne, mikor átsuhan felettünk... Ez az én igazi hazám.”

A hegyek közé szorulva, erdők övezte katlanokban sűrűn lakott terület. A palóc falvak legtöbbször a vizek folyását követik. A patak végigfut a főutcán, két házsorát mintegy gyöngysorként fűzi magára. A községek között sok az egyutcás település, fésűs, csűrös beépítéssel, az ősi „hadas” település nyomaait őrző csoportos telkekkel. Az egy hadba tartozó rokonsaládok „egy haj alatt” egy portára építkeztek s ahogy szaporodott a nemzetség, úgy épültek egymás mellé, sorjába a házak a keskeny, hosszú szalagszerű telken. A palóc falvak utcái girbe-gurbák, alkalmazkodnak a terepviszonyokhoz, fölkapaszkodnak a domboldalakra, lefutnak a patak folyásáig. A házak nagy zsúfoltságban és rendetlenségben tolonganak egymás hegyén-hátán, a telkek végében sok helyen ott áll még az öreg kőpajta, üstökös zsupfedelével.

A palóc lakóházépítés régibb formáit a Cserhát hegyei mélyén megbúvó, festői Hollókő őrzi a legszebben. Az előreugró, széles ereszpárkányos, lépcsőzetes zsupolású, fapilléres tornácú, ősi motívumokkal díszített oromfalú házak népi műemléki jelleget adnak az egész falunak. Hogy legalább egyetlen cserhádi községben megmaradjanak a sajátos néprajzi hagyományok, Hollókőt valószínűleg palóc rezervátumként őrzik meg. Az egész falu védelem alatt áll, a megyei tanács több régi palócházat megvásárolt, hogy képzőművészeti alkotóházat, múzeumot és turistaházat rendezzenek be bennük.

„Oh, kedves virágai a palócföldnek! A tündérgert se szebb talán...” – kiáltott fel gyönyörködve Mikszáth s nemcsak a természeti virágokra, hanem a palóc községekben harmonikusan kifejlődött színompás népviseletbe öltözött lányokra is gondolhatott. Hollókőn, Rimócon, Sipeken, Varsányban. Kazáron, Bujákon stb. még ma is lehet látni ütemesen ringó, sokszínű, tulipánforma kásmírszoknyában lépegetni vasárnaponként lányokat és menyecskéket a főutcán, mintha a mezők vadvirágai keltek volna szárnyra és libbentek volna be a faluba. Aranyárga brokátelyem, rózsaszín, kék, meg égőpiros atlaszelyem, a fehértől a sötétbarnaig terjedő árnyalatokban megjelenő gyolcs az anyaga ezeknek a ruha-virágoknak, ezeknek a csipőre kötött, harangalakú szaknyáknak. A ráncbaszedett bő ingváll fölé ujjatlan pruszlik kerül s a szoknyát színes himzésű kötényke takarja. A gyöngyökkel díszített, arany és ezüst csipkével szegett, csillogó főkötők keleties jelleget adnak az amúgyis mongolos arcú palóc menyecskének. Különösen Dejtár, Őrhalom és Ludány volt híres a palóc nők gyöngyös, pántlikás főkötőiről. Petőfi írja 1845 tavaszán Losoncról Balassagyarmatra utaztában: „Útbaesett Ludány helység, ahol a legszebb parasztfőkötőket láttam életemben. Ha megházasodom, onnan hozatok fejkötőket a feleségem számára.”

A legtöbb palóc faluban azonban már nyomokban sem találunk népviseletet. Először a férfi-viselet veszti ki – a himzett ing a fémpitykés pruszlik, zsinóros, sujtásos mellény, a rozmaring-bokrétás legénykalap –, de a női öltözködés is egyre gyorsabban fordul át városiasra. A fejlődéssel járó átalakulás nyomán lassanként itt is eltűnnek az ősi néprajzi sajátosságok. Világméretű folyamat ez, a parasztság életformaváltozásának velejárója. Legtovább talán a piros-kék növényi ornamentikájú palóc szöttesek élnek, meg a szegletes idomú virágokkal mintázott, szembeötlő színekben pompázó himzések. A palóc nép díszítő készségét, művészi ízlését és hajlapdóságát átmentik és megtartják a háziipari szövetkezetek, amelyek a népművészet formakincs elemeit hasznosítják szötteseken, szádáikon, csipkéiken, szőnyegeiken. Mint ahogy a régi palóc faházak helyére álló modern kőházak villa formájukban is őrzik az erdővidéki népi építőművészet halványuló jegyeit. Nem ritkán még ezekben a vadonatúj, városias házakban is megtaláljuk az emeletesre tornyozott ágyakat, s kiviritanak belőlük azok a csipkés, fodrosszelű csikos-kockás párnavégek, melyekről a népdal szól:

Megüzentem a szeretőm anyjának,
Csipkés párnát szőjön fejem aljának.
Csipkés párnát, csipkés legyen a széle.
Hogy a piros kiviritson belőle.

A palóc nép eredetét illetően a kutatás máig sem jutott egységes álláspontra. A legáltalánosabban elfogadott vélemény, hogy a honfoglalók nyolcadik

törzsének a kabaroznak a leszármazottjai. Vámbéry Ármin szerint bessenyő-nemzetiségű törzs, vannak, akik a kun rokonságra, mások kun-tatár keveredésre gyanakszanak. Egy bizonyos, hogy a honfoglalás óta lakott település és az ország vidékei közül ők őrizték meg leginkább a regi hagyományt, szokásokat. Bárczi Géza A magyar nyelv életrajza c. munkájában megállapítja, hogy már a középkor folyamán kialakult az ajakkerekítés nélküli á hang, mely részben az eredeti, széles, nyílt ajakkal ejtett á megtartása (hálláni, átyá) részint az o-ból lett a-nak á-vá való továbbfejlődése (gálámb, pap). A XVI. századra tehető a palócnyelvre jellemző jésítés: tyükör, gyinnye, szeretyi, ütyi, alyig, adnyi stb. S mert összefüggő nagyobb terület, jobban ellenáll a felülrő jövő hatásoknak, mint ahol szízetet alkotnak. Ezért valószínű, hogy az irodalmi nyelv minden hódítása ellenére még sokáig jellemző lesz napjainkban a palóc dialektus az o-ba forduló á-val és rövid, hegyes a-kkal ékes szava, a tennyi-vennyi igeforma, a többesszámot egyessel keverő mennyiség meghatározás. Mint ahogy Szombathy Viktor lejegyezte Mári néni beszámolóját; akinek unokája éppen Vargányi ment és estig Vargánott is marad. Körtékvel, almokvai, szilvokval küldte, mert tengersok almáji termett az ősszel. De mészé rossz világ ez, hallya. Janiék is mevették motrot, mégis maratt pézük a hözra, Hát csak így elvagunk. éldegelönk már addig a kasideig, hallya. Maj hónap Tarjánbó is mejjön az unokóm, ahhozza nekem az új cipőt, mert magónak se tetszett a csizmájim."

A palóc nép jellemtulajdonságait illetően sok a találgatás, olykor mellébeszélés is. Az általános jellemzésekben az egész magyarságot illetően is csak mozaikokat rakhatunk össze. Babits Mihály állapította meg, hogy kepezeletünk, érzésvilágunk, egész kulturánk az itteni tájak és eghajlat színeiből, benyomásai-ból, hangulataiból szövödött. Elvalthatatlanul hordjuk magunkban, legkisebb gyermekesüinktől kezdve ennek a földnek ezerféle emlékét. Ha van nép és ország között mély összefüggés és lelki kapcsolat, bizonytal megvan ez népünk és országunk között. Es ez az ország gazdag, sokszínű tájösszetevődés. Beke-ritett kis világnyi ország, egységbe zárt sokféleséget mutat... a tájak valóságos antológiája. Ez a föld elég élményt adott magában is. De van országunknak egy súlyos helyzetbeli fátuma is: „Szép hazánk rossz helyen van: Nyugat-Kelet határvidéke, népek keresztútja, ütközőpontja a kultúrának.” Illyés Gyula szerint hazánk egész civilizáció, gazdag és sokrétű. Még egy külföldinek is feltűnik, hogy hazánkban többről van szó, mint egy magának élő, zárkózó országról, tájegységről. A tíz évet itt élő francia nyelvtudós Sauvageot-nak is feltűnt ez. A magyar haza egy civilizáció, nem egy terület, sem nem egy faj, Arra tör, hogy belső törvényei szerint éljen. Nem akar sem hódítást, sem kifelé érvényesülő dicsőséget. Sajátos ez: hazánk nem egy földdarab, hanem egy külön világ, aligha más, mint Európa kicsinyben, a maga sokféleségében és színbeli gazdagságában.

A palóc nép jellemvonásait a kutatók alig-alig tudták kifejezni. Még Malonyay is, aki vastag, becsületes munkát írt a palócok művészetéről s bőven folyik tolla alól a szó, hogyha köntösökről, faragásokról, templomtetőkről és himzésmintákról beszél, dadogni kezd, hogyha a palóc lélekhez ér és jellemezni akar. Talán érezte maga is, hogy egy népcsoportot jellemezni mennyire nehéz, a lélek mélyein meghúzódó tulajdonságok, a gondolkodásmód titkai és a vérmérséklet rejtélyei mennyire bonyolultabbak annál a himzésnél vagy cserép-

tányérnál, amely a kezük alól kikerül. E jellemzésekben nem is igen tud általánosságoknál, szólamoknál és egykaptafára készült dicséreteknél egyebet mondani és még így is mindent óvatosan mond, ilyenformán: „Szeretnek tanácsot kérni, de a maguk eszén járnak.”

Az általános jellemzésekben el lehet mondani, hogy a palócok vendégszeretők, hogy „poharazás közben eleven bőséggel szólnak”, hogy vitézül megállják a sarat, ha dolgozik bennük az ital a csendőrszuronnal szemben is, hogy gondolkodásuk kiforrott és józan. Lisznai Kálmán lélekörömmel tapasztalta szerelmi viszonyaikban, enyelgéseikben a legszeplőtlenebb erkölcsi erőt, de elbeszélések, népdalok és tapasztalatok már szokszor nem erről beszélnek. (Dejtáron–Patakon nincs az asszony lakaton.).

A sokat hangoztatott palóc furfang, agyafúrto hírnév is félig-meddig irodalmi örökség. Lisznai Damó Kálmán és Mikszáth segített megerősíteni az effajta legendát, hiszen az annyiszor megénekelte furfang sokszor nem volt egyéb, mint célszerű és találemény védekezés földesúr, török bég, szolgabíró, váci püspök ellen. Leleményesnek kellett lenni mind a földdel való örök küzdelemben, mind az urak ellen, hogy két lábbal tudjon megállni szegényes földjén, más erdejében. A sovány kis föld, a környéki dús erdő, a népes család arra készítette mindenkor: használja esztét, védekezve váljon ügyessé, fából művészi és hasznosat faragóvá, unalom esti óráiban meseköltővé, kendervászonnal hímek festőjévé, évszázados pogány hagyományokat keresztény mítosszal keverve egyszerre jámborrá, babonássá, sámáni hitűvé és szentkúti búcsújáróvá.

Mikszáth így ír róluk: „A palóc nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben és a rémlátásokban. Egy sötét holló röpdös fölötté, a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hová el nem lát a szem, benépesíti a helyeket árnyékkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal. Fantasztikus népmesék elhullatott morzsáit összegyűrja s azok hitté keményednek lelkében. Én magam is dajkameséssel szittam be a babonát s hiszek benne. A tapasztalatok világossága csak megszükkítette a fekete háttért, de nem osztotta el.” Talán ezért javasolja egyik utolsó írásában, hogy népmesén nevelkedjék minden gyermek, hogy abból szívja be a magyar nyelv titkos szépségét, nemzete lelkét és észjárását. Mert a nyelv strukturája már a gyermekkorban alakul ki.

Aztán beszélteti a jó palócokat, megjeleníti a fölöttük röpdöső sötét hollót, a végzetet. Ez a végzet sokszor a Bágy-potak formáját veszi magára, máskor egy gyárosét, harmadszor egy öreg boszorkányét, negyedszer egy pár kiscsizmót. Szűz Mária szőkekoronás arca tükröződik a kutak mélyén, az lpoly a lányok testét sodorja és kegyetlen és érzéki az élet, mint egy harapás. Balladásan tömör tragédiák játszódnak le, az emberek félszóból értenek és félmozdulattal eldöntik a maguk sorsát. Különös világ ez, a férfiak akkor zordonak, mikor mindenki azt várná, hogy megnyűlnék és akkor válnak szelidde, mikor senki se látja őket. Az érzékiség olyan csodákat tesz, hogy a Bágy patak megindul a medrében visszafelé és mítoszok kacérkodnak azzal, hogy leszálljanak a valóságba és megmentsek a lelkeket. Nagy gyűlölségekkel és nagy megnyűlésekkel, nagy haragokkal és szelid jósággal teli nép ez, végletek sarkai között hányódva él, pogányizű mondák és áhitatos legendák között.

A néhai bárány Boriskája a homályos megérzés révületét éli át Sós Pál uram közelében, összeressen s mintha a Cukrit látná feléje szaladni a levegőben.

Kopicsál Gyuri a nyári szárazságban a szent Mihály lovát lopatja el a major-noki temetőből, „lévén annak elégetése csálhatatlan módja a záporosó kiero-zsakolásának az égi hatalmasságtól.”

A paraszt élete szakadatlan küzdelem a természettel, szinte hozzá van növe a tájhoz, amely életének örökös alkotóeleme. Gyakori tájtipusa az aktív, cselekvő, az ember dolgaiba közvetlenül beavatkozó táj. A regényes völgyek szólnak meg. A királyné széknyája c. elbeszélésében, odaállnak az emberek közé és eligazítják Mudrik Mihály és a Gyócsik árvák osztzkodását. „Hegyek, folyók, völgyek vették itt kezükbe ezt az osztálydolgot. A Bogát meg a Csipke még szelídek voltak, Mudrik Erzsí réjtét nem bántották, a Gyócsik árvákat csak fölsegítették. De a Bágy kegyetlen.”

Lapaj, a híres dudás kiszakadt az emberi társadalomból. Kiderül, hogy nem is szerette az embereket, mert azok legravaszabb ellenségei voltak, édesanyja a természet s legközelebbi rokonai az állatok. Amaz nem mostohaanya, ezek jobbak, mint az emberek. Az a fekete folt Olej Tamásával együtt szinte az animizmus misztériumát élte át, új, megértő, barátságos világ tárult fel a világtól megfosztott előtt; lelkes, közlékeny, érző és emberszabású világ. Aki annak előtte szót sem váltott az emberekkel, az most megérti a természet szavát, akit véglegesen magányra ítelt a sors, az jó ismerősként tekint szét a csak számára kibomló, ezerarcú állatvilágban, aki senkivel sem tudott gondolatokat közölni, az harmóniákat hall ki a természet lélegzéséből és tündérek lehelnek dallamokat dudájába. Van némi pogány makacsság Filcsik magatartásában is. Csak ön-maga normái szerint hajlandó élni, nem respektál semmit, ami ellenkezik saját követelményeivel.

A palóc nem fél a haláltól. A zöld légy és a sárga mókus c. elbeszélésében Gál János uram történetébe szövi bele Mikszáth a nagyon jellemző filozófiát: „Csodálatos az a közömbösség, az a fatalizmus, amellyel meghal a magyar paraszt, makacsság nélkül, keserűség nélkül. Azt mondja magában: »az én sorsom már betelt« és meghajtja az akaratát és szelíden diktálja tollba a nótárius úrnak az utolsó intézkedését, vagy pedig azt mondja magában: minek vagyok én már itt tovább, mint ahogy Csépi Marci tette, mikor a baktérségből kimaradt, megkérdezzén a feleségétől: van-e még valamijök? Hát volt még egy egész kenyérük meg a hordó alján egy kis nyers káposztájuk, ezt ette a Marci két napig szakadatlan, mikor az utolsó kenyeret bevágta, másnap este felé lefeküdt a kemence padkájára, a csizmáit a feje alá tette, behúnyta a szemeit és meghalt, mivelhogy elhatározta, mert nem volt itt semmi dolga, se keresnivalója többé.”

Nem rém ő előtte a kaszás ember, hanem afféle kedélyes alak, aki egy kicsit szinte hozzátartozik a familiához. Ő vitte el magával nagyapót is, a nagyanyót is deszkát árulni Földvárira, a napamasszony kezéből is ő vette ki a fakanalat örökre. Nem igazságtalan, mert mindenüvé elmegy, nem ellenség, mert okit lekaszabol, annak mindnek elveszi minden baját. Azért is a neve Halál koma. Mert csak koma ő, nem valami nagy hatalom, jön, megy a bolondos kaszájával egy felsőbb rendelés szerint s figyelmezteti is a jámbor hívő lelkeket barátságos jóakarattal, már amennyire az ő ügyefogyottságától telik, hogy merre jár s van-e valami szándéka.

Nem tökéletes biz ez, de amije van, azzal ad hirt, ahogy teheti, úgy teszi. Ott van a kakukk madara, az meg tudja mondani, ha kérdezik: ki meddig él? Magától az se szól. Ami magától szól, az nem is jó. Egyszer csak elpattan egy üveg pohár az asztalon, ez már azt jelenti, hogy készülj. Halál koma üzen. A legvégen odarepdes a kuvik az ablakhoz. Halál koma üzeni, hogy már jön, hogy már itt van az egyik lába, lehet már a papot hivatni.

Egyszóval a halál nem olyan félelmetes itt, mint a tükörből fésülködő úri népség előtt: ott csak azok fogadják néha nyájasan, akiktől elvesz valamit, itt sokszor maga az útramenő is örül neki – s amelyik nem örül, legalább egykedvűen veszi."

A tót atyafiak és a Jó palócok az írói hírnevet is jelentették Mikszáthnak. A jó palócok díszkiadásához írta: Jó volt hozzám, sok örömet szerzett. Olyan kis mesebeli könyv lett, aki megrázkódott és azt mondta: Gyere kis gazdám a háttamra, elviszlek, ahová el akarsz jutni. Mikszáthoz végül is a halhatatlanságba vitte írásművészete. Jókai temetésén ő mondta, hogy Jókai úgy megyen át a másvilágra, mint egy király: egy táborra való kísértet szegődik nyomába. Az alakjai, akiket teremtett, akiket íróasztala mellől látott. Mikszáth Kálmán egy darab Magyarországot vitt magával a halhatatlanságba. Egy vármegyét, amely valahol ott van az Ipoly mentén, de felnyúlik a Kárpátokig, szélességében pedig érinti Sároost meg Besztercét. És a vármegyéből a kaszát vásárló paraszt furlangját, Csomák Gergely uram ravasz okoskodását, a Wibra Gyurik okosságát, a Bede Annák ártatlan jóságát, a halhatatlanságban vele tovább élő jó palócok felejthetetlen típusait.

Hosszasabban és mégis csak futólag érintettem Mikszáth palóc ábrázolását – elsőnek őt, mert jelentőségében tülemelkedik minden más alkotón, de a sort sokkal előbb is lehetett volna kezdeni.

Kármán József a losonci superintendens fia, a felvilágosult gondolkodó, türelmetlenül inti haladásra maradi társait. A palóc nemesség konzervatizmusával szemben azt várja, hogy aki a parlagból véteget, ne roskadjon vissza a parlagba. „Akit keskeny telekje nem táplál véres verítéke után, ne engedje, hogy számos gyermekei ugyanazon emlékre támaszkodjanak, melyet már ő maga megapasztott. A tudományok nemcsak gyönyörködtetnek, hanem táplálnak is. Nyitva áll a becsület útja a merésznek, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei, és nem méltóbb-e hozzájuk, jó birtokos és tehetős polgárokká lenni, mintha azok maradnak, amik: nemzetes betyárok. Kármán számol be először a mezei nemesség, a kúriák lelkének csödjéről és a nemzet csinosodását attól várja: hogy nem maradnak megavult szokásaik mellett és nem kergetik tüzelvással azt, aki nekik megmutatja, hogy másként volna jobb, mint úgy, amint van. És messze járunk-e az igazságtól, amikor a palóc népnyelv védelmezőjét is látjuk Kármánban, aki először szólal fel nyelvújítás tatarjárása ellen, amely „kivette nyelvünket eredeti erejéből, szívós és velős természetéből. Elborítja a korcs, idétlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező és fület sértő szavak sáskaserege egész litteraturánkat és ezt nyelvművelésnek nevezzük. Ne szót vegyünk ülő alá, ne szót kovácsoljunk; **dolgot**, ne héjt: **velőt**, ne formát, de **valóságot**." A nyelvet Kármán az élet teremtő fejlődése része és részeseként kelti és elítéli az irodalmi világ öncélúságát. Tudatában volt, hogy a régi szavak sokhúrú hangszerek, alkalmazásuk, elhelyezésük és kapcsolásuk merészebb

rendje sokkal alkalmasabb érzelmi kultúránk kifejezésére, mint a frissen készült új szavak dandárja. Ezért bátran alkalmazza írásaiban a nyelvjárást, a palócvilág szókincsét, gondolkodási formáit is.

A palócföld másik nagy szülötte Madách Imre népszemléletéről már rengeteg vita, ellentétes vélemény hangzott el. De, amikor ezek az ítéletek megfogalmazódtak leginkább csak Az ember tragédiája népszemléletét vették vizsgálat alá és megállapították, hogy kiábrándult, arisztokratikus szemléletre vall, ahogy a tömegeket, valamint a velük szemben álló, önmagát hiába feláldozó hős kapcsolatát ábrázolja. Madách szemében a nép csöcselék, kislelkű tömeg, gyáva, amelyet Éva kénytelen is megátkozni: „Átok reád, te közlelkű rideg nép.” Ezzel a néppel állítja szembe a nép által meg nem értett nagy egyéniségeket és az utóbbiak mellett tör lándzsát. Többben bizonyították, hogy Madách tömegmegvetésének forrása a Nógrád megyei parlagi hadakban és nem a jobbágyok tömegében található, ezt bizonyítja a Tragédián végigvonuló mély együttérzése a szenvedők sorsával és az is, hogy másik nagy művében a Mózesben már a nagy ember igazi hőssé azáltal válik, hogy képes a néppel egyesülni. Mózes felismeri, hogy a nép szívében ver csak élete és a dráma végén azt vallja: „E népben élni, halni megtanultam.”

E két nagy mű mellett azonban általában kevés figyelmet fordítanak az értékelők Madách harmadik jelentős művére A civilizátorra, amely pedig a mi vizsgálódásunk szempontjából most elsőrendű érdekességű. A civilizátor István gazdájában a magyar néplelek döntő vonásai jelentkeznek: humor, természetesség, az élet valóságához ragaszkodó észjárás, az ember lényeges vonásaira épített egyszerű életszervezethez való ragaszkodás, velős beszéd és gondolkodás. A mesterként elvontság mögött hamisságot, gonosz szándékot keres. Az öntudatot a törhetetlen emberi önérzetet új forgalommal, a „önemberséggel” jelöli Madách. Az önemberség értelmében legyen minden ember önálló, teljes és önmagában harmonikus kis világ és a harmonikus kisvilágok magasabb egysége, harmóniája alkossa az igazi rendet. Madách tárja fel először ebben a satirikus művében a népi lélek nemzetalkotó képességét.

S Madách után folytathatók a sort Ipolyi Arnolddal, aki Magyar Mítológiája előszavában kitűnőleg felhívja a magyar közönség figyelmét a nép élő emlékei a rege, a monda, mese, szokások, babona, előítéletek, különös népi kifejezések, tájszólás, közmondás, helynevek erélyes és kiterjedő gyűjtésére. Mert csak számosak folytonos s messze a nép benső rétegeibe ható figyelme és vizsgálata által hozható létre az alap, mely egész mitológiánk legerősebb ékköveiből hordhatók össze. Ipolyi az is észrevette többek között, hogy a Toldi-mondában az ősi hőskultusznak csillámlása él a Toldi eredeti népmonda, melyet Ilosvai sem tudott teljesen elrontani.

Szabó Zoltán pompás megfogalmazású Cifra nyomoruságában, amely az ellenforradalmi Magyarország önvizsgálatai között a legbecsületesebb munkák egyike megállapította, hogy egy vidéket semmi sem tehet annyira nyomorulttá, mint az, ha a történelen rajta, a testén zajlik. Nagy dicsőség, de nagy kár is, ha sok hősi mondát beszélnek róla az utódok és taníthatnak a mesterek. Ez a vidék is így nyomorult: falvainak nevéből néha szép és szívet melengető elbeszéléseket találhatsz a történelemkönyvekben, de a tájat ez a kényszerű hősi sors évszázadokkal vetette vissza. Ennek az eredménye volt, hogy talán egyben egyez-

tek az egyes vidékek, melyek mélyében, mint kagylóban a gyöngy bujik meg a falu: a szegénységben, mely ha okaiban mindenütt másilyen is, megjelenésében mindenütt ugyanaz. Mert ez a szegénység, csakugy hozzátartozik a tájhoz, mint a szépség. A föld, amely változatos az utazónak, nehéz a parasztnak.

A palócság védelmi célzatú elzárkózottsága csak a legutóbbi évtizedekben szűnt meg. A rohamosan fejlődő nógrádi iparmedence bányái, gyarai egyre távolabbi községekre terjesztik ki szívó hatásukat. A mind nagyobb arányú bekapcsolódás az ipari munkába nemcsak a lakosság életszínvonalát emelte igen lényegesen, de átformálta a községek külső képét is. De tovább élnek a palócság emberi jótulajdonságai – az ötletesség, a leleményesség, a bátor újítókészség – immár a közösség hasznára és javára. A társasgazdálkodás általánossá válása megnövelte az eredményeket a gabonatermelésben, az állattenyésztésben és a kertészkedésben egyaránt. Az Ipoly menti termelőszövetkezetekben mind népszerűbbé válik a nagyarányú baromfitenyésztés, hatalmas epreskertek, szamóca-táblák létesülnek, több ezer holdon termelik az édeshúsu ananászepret. A más célokra nehezen hasznosítható dombokat egyre szívesebben telepítik be erdei málnával és fekete ribizlivel.

Ha még élne a Göthös, tyúkmellű tekintetes úr – ahogy Jobbágy Károly szép versében Madáchoth elénkvarázsolja – nem egy sárba -, porbafulót, szívszakasztó dombokkal teli Nógrád-ban írná egy szállni vágyó nemzet vízióját.

Mert

Palóc lányok orkán-kabátban

Ha Pesten, a Körúton látom,
mar meg sem fordulok utánuk.
Tüsarkon, nylon-harisnyában
sétálnak, kuncognak a lányok.

Uj kor jött. Forró légáramlat
fujta el kiskorom pihéit.
Nem bánom, ám az éj ha altat,
nem az otthont érzem, a régít.

Drégelypalánki kis néném,
tiz szoknyába préselt derékkal...
Egy világ tűnt el! Maradt mégis
emlék, olyan, mi rólatok vall?

A költő kérdésére maga adja meg a felelet Drégely c. versében. Maradtak a romok, a történelmi emlékek alatt az újat formálók.

„Elnézem őket. Őseim talán.
A szavak lágyan, palócosan szólnak.
Drégelypalánki öreg nagyapám
beszélt így régen még, vigasztalónak.
Az a vidék, mely magasra emelt,
így jön el értem, felveri a házam.
Ki multjában e példákon nevelt,
most arra int, hogy jövőjét vigyázzam.

A mai magyar irodalom számos alkotásában kísérhetnénk figyelemmel a palóc néplélek és élet ábrázolását. Tudjuk, hogy ma már nehéz és nem egészen helyén való róluk, mint palócokról beszélni s ha emberi jótulajdonságaik átmentése mellett találkozunk az elmaradottság megnyilvánulásaival is, bizvást hihetjük, hogy ezek csak kuriózumok. Kunszabó Ferenc első könyve „A hegy alatt ilyen palóc fehér foltot tár fel: a hegy alatti világ elmaradott, tele a mult visszajáró kísérteteivel, ma is zabolázhatatlan ösztönökkel, tudatlansággal, az évszázados szegénység anakronisztikusan továbbélő, konok bölcsességeivel Csak egyetlen részt ragadnék ki e kis könyvből, amely a palóc erkölcsöt célozza meg. Hajdanában közmondásos volt s már idéztem: Dejtáron, Patakon, nincs az asszony lakaton – az asszony kifejezést csak azért nem helyettesítve az eredetivel mert a pornográfia vitában a tagadó oldalon állunk – Előfordult az is, hogy a dejtári apák elküldték lányaikat Gyarmatra, mert kifogyott a pipájukból a dohány azzal a megjegyzéssel: „Szeress össze apádnak egy kis dohánnyra valót.” Mindez azonban már a multé, az erkölcsök, a gazdasági helyzet javulásával kiszorították a prostitúciót erről a vidékről. Kunszabó egy másfajta szokásról tudósít: szinte az egyes népeknél fellelhető próbaházasságok meglétéről.

„Ide valósi ő is, nem messzire, azt mondja ő is palóc, de igaza is van, mert tisztán úgy beszél, mint mi, hiába hogy egyetemre járt és olyan művelt meg minden. Azt is ő mesélte, hogy mikor a háború alatt eladó lány volt – így mondja, hogy eladó lány – akkor az ő falujukban az volt a szokás, hogy a lány a hátsó szobában aludt és a szülők oda se fűtültek, hogy éjjel ki megy be hozzájuk és mikor jön ki, és akkor is férjhezment minden lány, csak esetleg az nem, amelyik több legénnyel szemben nem tudta megőrizni az erkölcsait. Mert amelyik csak eggyel szemben nem tudta megvédeni magát, az attól teherbe esett és akkor az a legény oltárhoz vezette, sokszor már nagy hassal.”

A társadalmi különbségek adta választófalak már eltűntek, a vallási különbségek se dominálnak már, s ha vannak is meghökkentő maradiságok a jellemző inkább az, hogy az apák felépített, jól berendezett házzal adják „el” lányaikat a vőlegénynek és nem pipadohányért.

Oláh Gábor 1910 táján Petőfit tanulmányozva megpróbálta összefoglalni, mi tesz ki hát a magyar jellemet? Sajátságos és ellentétes elemekből áll az bizonyos. Alapvonása talán az erő, az energia, mely törhetetlenné teszi a magyart. Dac és szilajság a paripája, amely előre is ragadja, le is veti. Józansággal és okossággal szokta megzabolázni. Fegyvere a határozottság, amelyet egyszerre ránt ki a hüvelyéből és vág vele. Pajzsa a türelem, koronája a büszkeség. Istene a bátorság, egyedül benne bizik. Látása világos, mint az alföldi nappalok. Lelke egyenes, mint hazája rónaságai, ünnepi palástja melyet hétköznap is hord a komoly méltóság. Sarkantyúja a konzervativizmus, mást ösztökél vele, maga sokszor felbotlik benne, ha gyalog jár. Fölösleges koloncoként a nemtörődömséget hurcolja állain. Nehezen faragható, mint a kemény tölgyfa, de sokáig bírja korhadatlanul. Több benne a sarkatvető erő, mint a vállalkozásra támadó. Hirtelen lángbaborul, de hamarosan kialszik. Bokrétának a rátarti hetykeséget viseli kalapja mellett. Szerelmében, érzéseiben nem szentimentális, hanem egészséges érzéki és reális. Könnyein keresztül szívárványként mosolyog ki humora. Temploma a becsületesség, oltára, mely előtt imádkozni szokott hazája, imádása: a szabadság és függetlenség szerelme. Ez volna az ideális magyar képe.

Néhány vonásban igyekeztünk felvázolni a palóc néplelket és annak irodalmi megnyilvánulásait. Láttuk, a palóc sokféle ítélkezés és sokféle hatalom alatt élő nép és életének misztikus színeit, hol vidám, hol komor, hol józan, hol kegyetlenül és zordan elvetemült világát e sokféle függőség szabta meg. Lehet érezni és szeretni, lehet csodálni és lenézni szertartásos cifraságait, de magyarázgatások alig vezetne célhoz. Aki magyarázni akarná írja Szabó Zoltán, úgy tenne, mint a népmese asszonya, aki a patak tetején szép gyümölcsöt látott himbálozni. De valahányszor utánna kapott, mindig megzavarodott a víz tükre és eltűnt a gyümölcs. Akkor gondolt egyet és kimerte a vizet és ezzel végleg elvesztette képét is a gyümölcsnek, mely ott lógott fölötte a fa ágán. Körülbeül így tesz, aki meg akarja fogni a palóc lelket, tulajdonságokat keres és jellemezni kíván. Kapkod a kép után, amelyben nincs benne a valóság. A lényeg egészen másutt van, mint ahol keresni szokták: mint héjban a mag, úgy rejtőzik a „macska énekekben” a táj hangulataiban és az emberek életében.

Az iskolázás egyre emelkedő színvonala már meghúzta a lélekharangot a palóc nyelvjárás felett, a polgárosulás az érdekesség, kuriuzom szintjére juttatta a népviseletet, a technika fejlődése megszünteti a tájegység elzárkózottságát. a felnövekvő nemzedék már világiáró lesz, ha nem messzebre tekintő-hisz Vihar Béla Szécsényi vásárában igen kedves humorral már erre az érdeklődésre is utal:

A változás? Ott rí egy kis vadóc,
csokoládét majszolqató palóc:
Anyoám, vegyen már nékem űrhajót”

De a palócföld szép virágaiból. értékes hagyományaiból igyekszünk mindent átmenteni, ami értékes, ami épülő új emberségesebb világunk ékessége és gyarapítója is lehet.

JEGYZET

A fenti dolgozat előadásnak készült és hangzott el 1968. éorilis 26-án Salgótarjánban Borsod. Heves és Nógrád megye TIT szervezetei irodalmi szakosztályának vándorgyűlésén. Mint ilyen tehát elsősorban nem önálló megállapítások, hanem a rendelkezésre álló, a témának és hangulatnak megfelelő irodalom összefűzése. Az előadó jobbnak látta, ha szépen szóló irodalmi szövegeket az eredetit megközelítő pontosságban adja az előadásban s úgy gondolja, hogy a szétszórtan található adatok ilyen összefűzése és közreadása jó szolgálatot tehet az e témában munkálkodó előadóknak. Az alábbiakban adom a felhasznált irodalom jegyzékét, azzal a megjegyzéssel, hogy az előadásban nem törekedtem az idézetek pontos jelölésére.

Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság

Antalffy Gyula: Nóarádi szöttes (Látóhatár 1965. nov. -dec. sz.)

Szombathy Viktor: Palóc változások (Látóhatár 1965. nov. -dec. sz.)

Dékány István: A magyarság lelki arca

Féja Géza: A felvilágosodástól a sötétedésig

A magyar irodalom története 5. kötet.

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza